

'Te doen of niet te doen?'

Advies over de Studeerbaarheid
van onderwijsprogramma's
in het hoger onderwijs

Prof. dr. W.H.F.W. Wijnen (voorzitter)
mw. drs. H.A.P. Wolfhagen (secretaris)
drs. D. de Bie
mr. O.G. Brouwer
drs. C.T.A. Ruijter
dr. P. Vqs

november 1992

Hoofdstuk 6

Samenvatting, conclusies, adviezen

Op 1 mei 1992 stelde de minister van Onderwijs en Wetenschappen de commissie studeerbaarheid in. De commissie kreeg als hoofdtak het formuleren van adviezen over maatregelen die de studeerbaarheid van het hoger onderwijs gunstig beïnvloeden. De commissie diende bij haar werkzaamheden uit te gaan van het voorstel van Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk onderwijs (WHW).

De vraag of een studieprogramma studeerbaar is, kan in absolute zin niet worden beantwoord. Talrijke factoren die te herleiden zijn tot kenmerken van studenten, onderwijsinstellingen en maatschappij, oefenen invloed uit op de studeerbaarheid. Deze invloeden zijn niet volledig te isoleren omdat er sprake is van een voortdurende wisselwerking. Dit rapport beperkt zich tot de verantwoordelijkheden van de onderwijsinstelling.

We gaan ervan uit dat een programma studeerbaar is als er geen duidelijke belemmeringen te constateren zijn in de afstemming op aanleg, voorkennis en leervermogen, en op de interesse en eigen doelen van de studenten en als er voldoende rekening gehouden is met de omgevingsfactoren. Het is niet mogelijk hiervoor een absolute maat te geven. Wel kunnen we aangeven wanneer er op een bepaald aspect naar onze mening van een tekortkoming kan worden gesproken. Vanuit deze optiek streven we naar het maximaliseren van de studeerbaarheid door het minimaliseren van belemmerende factoren.

We gaan uit van het standpunt dat studeerbaarheid de meeste kans van slagen heeft in instellingen waar voorrang wordt gegeven aan student-gecentreerd onderwijs, omdat in dit onderwijs het leren van studenten voorop staat.

Het beperken van ons rapport tot de verantwoordelijkheid van de onderwijsinstellingen betekent niet dat deze partij de enige verantwoordelijke is voor het realiseren van studeerbaarheid. De condities behoren dusdanig te zijn dat het niet alleen voor de instellingen mogelijk is om studeerbare programma's te realiseren, maar dat ook studenten gelegenheid gegeven wordt om te studeren. De overheid heeft op het gebied van de studeerbaarheid dan ook een zeer belangrijke taak.

De centrale vraag in ons rapport is op welke wijze een onderwijsinstelling zorg kan dragen voor studeerbare programma's. Wanneer we spreken over een programma van een instelling doelen we op het geheel van activiteiten dat aan studenten wordt opgedragen; een programma is onderverdeeld in cursussen. Om het onderwijs te kunnen verzorgen, dienen een aantal voorwaarden te worden vervuld. Aldus zijn drie categorieën van factoren te onderscheiden die van betekenis zijn voor de studeerbaarheid: cursussen, studieprogramma's en voorwaarden. Iedere categorie hebben we vervolgens onderverdeeld naar samenstellende elementen. De volgende elementen komen aan de orde:

- de cursus: leerdoelen, leerstof, werkvormen, leermiddelen, toetsing en studielast.
- het studieprogramma: studieconcept, opbouw en samenhang van de opleiding, eindtermen, studielast, roosters en studievorderingenbeleid.
- de voorwaarden: personele organisatie en het personeelsbeleid, kwaliteitszorg, studiebegeleiding, voorzieningen en voorlichting.

Per element hebben wij een of meer adviezen geformuleerd die een bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van de studeerbaarheid. We streven naar adviezen die voor de praktijk van belang zijn en door de instelling zelf praktisch uitvoerbaar zijn. Wanneer een instelling kan aantonen dat er geen studiebelemmerende factoren zijn en de rendementscijfers toch laag zijn, is het terecht om naar andere meer "externe" oorzaken te zoeken. Er kunnen dan argumenten zijn om de eindtermen in te perken en de leerstof te verminderen of om verlenging van opleidingsduur voor te stellen in samenspraak met beroepenveld, vakverenigingen en overheid.

Bijlage 5 bevat het volledige overzicht van adviezen. Dit overzicht kunnen onderwijsinstellingen gebruiken als checklist om hun cursussen, studieprogramma's en voorwaarden op studeerbaarheid te beoordelen.

Het kritisch onderzoeken van de studeerbaarheid mag geen eenmalige activiteit zijn, maar behoort ingebed te zijn in het totale systeem van kwaliteitszorg. Om zorg te dragen dat de studeerbaarheid een punt van aandacht blijft, is er een structuur nodig die dit mogelijk maakt. De volgende adviezen kunnen hieraan een bijdrage leveren.

- * **Analyseer de studeerbaarheid periodiek aan de hand van de checklist.**
- * **Maak een inventarisatie van de zwakte punten van het studieprogramma en stel vervolgens een actieplan op. Beschrijf hierin welke maatregelen getroffen moeten worden om de studeerbaarheid te verhogen.**
- * **Controleer periodiek of het actieplan is gerealiseerd en ga na of het gewenste resultaat is bereikt.**
- * **Besteed in het onderwijsverslag, jaarverslag of zelfevaluatieverslag aandacht aan de studeerbaarheid.**
- * **Zorg ervoor dat het onderzoek van de studeerbaarheid geen activiteit is van een individuele docent. Betrek alle docenten en studenten hierbij. De betrokkenheid wordt verhoogd door bijvoorbeeld jaarlijks een onderwijsdag te organiseren waarop aspecten van het onderwerp "studeerbaarheid" centraal staan.**

Besprek tijdens zo'n onderwijsdag knelpunten in het programma en maak afspraken over maatregelen die getroffen moeten worden. Maak afspraken over wie deze dag voorbereidt en wie relevante informatie verzamelt - wellicht behoort dit tot taken van de studierichtingscommissie. Zorg ervoor dat de studierichtingscommissie voldoende geschoold is opdat ze deze taak kunnen uitvoeren.

Besteed tijdens een onderwijsdag niet alleen aandacht aan knelpunten binnen de opleiding, maar laat ook sterke punten van het programma aan de orde komen. Stel bijvoorbeeld een "onderwijsprijs" in voor goede onderwijsprestatie van docenten, voor goede studieprogramma's en/of cursussen.

Zoals we al eerder schreven, is de studeerbaarheid van het hoger onderwijs niet uitsluitend een aangelegenheid van de onderwijsinstelling, maar ook van studenten en maatschappij, ook zij behoren een bijdrage te leveren.

Studenten staan voor de opdracht zich optimaal in te spannen om de cursussen succesvol te doorlopen. Het verdient aanbeveling om leerovereenkomsten af te sluiten tussen studenten en instellingen, waarin zowel de rechten en plichten van student en instelling zijn verwoord. De meerwaarde hiervan is dat beide partijen aangesproken kunnen worden op hun verantwoordelijkheden.

De maatschappij en met name de overheid heeft tot taak zodanige voorwaarden te scheppen dat de instelling in staat is studeerbare programma's te realiseren. Dat vraagt om een wet- en regelgeving van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen die geen obstakels bevat voor de realisering van studeerbare programma's. Het verdient aanbeveling om de wet- en regelgeving nader te analyseren op inconsistenties en belemmerende factoren. Sinds 1988 (wo) en sinds 1991 (hbo) wordt het hoger onderwijs om de vijfjaar gevisiteerd. Tijdens de visitaties kan de checklist "studeerbaarheid" als richtlijn worden gebruikt, ook dit bevordert dat het onderwerp studeerbaarheid een punt van aandacht blijft.

Bijlage 2

Studielast

In de aanbevelingen poneren we dat het belangrijk is om inzicht te hebben in de feitelijke studielast van studenten. Deze bijlage gaat in op de functie van studielastmetingen en beschrijft de meest gebruikte methoden om studielast te berekenen. Voor meer gedetailleerde informatie over de meting van studielast verwijzen we naar de publikaties van Holleman (1979 en 1983), Van Os (1987), Vos (1989), VSNU (1989) en Willems, Gijselaers, de Bie (1992).

Functie studielastmetingen

Studielast wordt vaak als indicator gezien voor de studeerbaarheid van programma's. Toch is het niet zo dat verlaging van de studielast zonder meer tot rendementsverbetering leidt. Van groot belang is namelijk het optimaal benutten van de tijd die studenten ter beschikking hebben - pas dat optimaal benutten kan leiden tot rendementsverbetering. Nodig is dan wel dat opleidingen doordacht met studielastverdeling werken. Aandacht voor de studielast is niet alleen belangrijk om de tijd die studenten ter beschikking hebben te benutten en daarmee wellicht het rendement te verbeteren, maar ook om inzicht te krijgen in de reële zwaarte van cursussen. Discussie over aanpassing van de studieduur zal dan ook pas gevoerd kunnen worden, als uit onderzoek blijkt dat opleidingen bij een uitgekend studieprogramma er toch niet in slagen om studenten in de gestelde studietijd het gewenste niveau te laten bereiken.

Studielast kent een onderscheid in enerzijds bruto- en netto-studielast en anderzijds in geprogrammeerde en feitelijk bestede tijd. De bruto-studielast verwijst naar het totaal aantal uren dat een studie in beslag neemt, inclusief de tijd die verloren gaat als gevolg van te laat beginnen van de lessen, de academische kwartiertjes, de koffiepauzes. De netto-studielast is de tijd die overblijft na aftrek van deze verloren tijd.

De geprogrammeerde studielast is de door de opleiding geraamde hoeveelheid tijd die een student gemiddeld nodig heeft om (een onderdeel van) het studieprogramma met succes te doorlopen. De feitelijke tijd die studenten daadwerkelijk aan hun studie besteden, wordt bepaald door:

- de tijd besteed aan studie-activiteiten of onderwijsdeelname, zoals het aantal lessen/colleges dat zij volgen;
- de tijd die besteed wordt aan zelfstudie;
- de stagetijd;
- de tentamentijd (en de voorbereidingstijd);
- de tijd die besteed wordt aan scripties en werkstukken.

Deze feitelijke studielast kan worden vastgesteld door studielastmeting bij studenten.

Vooraf ramen van de studielast.

Als er geen gegevens over de studielast van cursussen beschikbaar zijn, kan voorafgaande aan de uitvoering op globale wijze een raming worden gemaakt. Dat kan met behulp van het volgende schema.

Voor het berekenen van de studiebelasting bij literatuurstudie wordt uitgegaan van pagina's van om en nabij driehonderd woorden. Als richtsnoer geldt het volgende schema waarin het aantal bladzijden per uur wordt vermeld.

doelen	Ze er moeilijk (Bijv. buiten- lands boek)	Moeilijk (Bijv. vak- artikel in tijdschrift)	Gemiddeld	Tamelijk makkelijk (Bijv. gevals beschrijving. krantartikel)	Ze er makkelijk (Bijv. roman)
Licht Globale kennisname Hoofdpijnen kennen	8 Blz	9 Blz	13 Blz	16 Blz	20 Blz
Middelmatig Beheersen begrippen- kader, oefeningen uitvoeren	6 Blz	7 Blz	10 Blz	12 Blz	15 Blz
Zwaar Tentamen	4 Blz	5 Blz	7 Blz	8 Blz	10 Blz

Het op deze wijze vooraf berekenen van studielast is een grove werkwijze - bovendien kunnen er tussen vakgebieden grote verschillen bestaan. Het verdient daarom sterke aanbeveling de resultaten achteraf te toetsen met behulp van studielastmetingen.

Methoden voor studielastmetingen

Tijdschrijven.

- Tijdschrijven houdt in dat studenten dagelijks of wekelijks formulieren invullen, waarop zij per uur of per kwartier bijhouden waaraan zij hun tijd hebben besteed.
- Binnen deze methode zijn twee variaties te onderscheiden.
- a. Longitudinaal per dag of per kwartier.
- Bij de longitudinale methode vraagt de evaluator alle studenten (of een steekproef van studenten) de studietijd te registreren. Het gaat om steeds dezelfde studenten die zolang het onderzoek duurt, hun tijdsbesteding bijhouden. Aan het eind heeft de evaluator per deelnemende student een overzicht van de in de afgelopen periode aan de verschillende cursussen bestede tijd.
- Aan het einde van de onderzoeksperiode beschikt de evaluator per student, van moment tot moment, over gegevens over de aan diverse cursussen bestede tijd.
- Per student kunnen al deze gegevens zonder meer worden opgeteld. Van alle studenten die steeds aan het onderzoek hebben deelgenomen, is dus de in totaal en

per cursus bestede tijd bekend. Het is dan ook mogelijk de gemiddelde studielast uit te rekenen en de spreiding daarvan vast te stellen, in totaal en per cursus. Deze gegevens kunnen vervolgens worden gegeneraliseerd naar de relevante groep studenten (populatie)

b. Transversaal per dag of per kwartier.

De studenten worden in een aantal groepen verdeeld van 25 à 30 studenten. Elke groep registreert gedurende een bepaalde periode (bijvoorbeeld twee weken) per dag de bezigheden op het moment dat deze plaatsvinden. Na die periode is de volgende groep aan de beurt.

Aan het einde van de onderzoeksperiode beschikt de evaluator per groep studenten over de gemiddeld per week aan diverse studie-onderdelen bestede tijd, en de spreiding daarvan. Er is weinig bezwaar tegen om die weekgemiddelden op te tellen, zodat de in totaal en per cursus gemiddelde bestede tijd bekend is, maar dit geldt niet zonder meer voor de spreiding. Transversaal onderzoek brengt dan ook beperkingen met zich mee bij het doen van uitspraken over de verdeling van studielast. De afname van deze methode en de verwerking vragen relatief veel tijd.

Tijdschatten

Bij tijdschatten wordt studenten een vragenlijst voorgelegd waarop zij aangeven hoeveel tijd zij besteed hebben aan een cursus. Het gaat om een overall-schatting. Binnen deze methode van schatten zijn de volgende variaties te onderscheiden.

a. Absoluut

Studenten schatten de uren die zij hebben besteed aan de studie voor cursus x. Het is ook mogelijk om de vraagstelling specifieker te formuleren, waarbij opgave van het aantal uren per cursus wordt gevraagd. Desgewenst kan de schatting gespecificeerd worden naar contacttijd en zelfstudietijd. Bijvoorbeeld: hoeveel uur college hebt u gevolgd? Hoeveel uur hebt u besteed aan de voorbereiding en de uitwerking van colleges en het practicum?

Wel is het nodig ervoor te zorgen dat de tijdsopgave geschiedt in eenheden die zo ondubbelzinnig mogelijk zijn. Het meest voor de hand ligt het werken met uren. De vragenlijst wordt afgenomen op een moment dat de studenten elkaar treffen en de cursussen achter de rug zijn. Een geschikt moment hiervoor is bijvoorbeeld tijdens de toets.

Een andere mogelijkheid van absoluut tijdschatten is het vragen van de proportie deelname aan onderwijsactiviteiten per cursus. Dat leidt tot een geschatte totale studielast per jaar (Vos, 1989).

b. Relatief (via paarsgewijze vergelijkingen)

De studielast wordt hier op indirecte wijze geschat. Alle studenten vergelijken steeds twee cursussen met elkaar en noteren welke cursus van de twee meer tijd kostte.

Deze aanpak veronderstelt de beschikbaarheid van minstens twee ijkpunten. Dit zijn (delen van) cursussen waarvan de zwaarte in termen van studie-uren bekend is. De methode werkt beter wanneer de ijkpunten qua omvang tot de lichtste en de zwaarste behoren en de andere cursussen zich daartussen bevinden. De evaluator vraagt studenten de cursussen onderling te vergelijken. Op deze wijze kan de studielast van cursussen worden geschat.

Het resultaat van tijdschatten is een overzicht van de aan de studie bestede tijd. De gemiddelde studielast is dan gelijk aan de optelling van de gemiddelde studielast van alle afzon-

derlijke cursussen, mits ze berekend zijn over globaal genomen dezelfde groep studenten (zelfde programma, geringe uitval). Het voordeel van tijdschatten is dat deze informatie makkelijk verzameld kan worden en aan deze methode relatief lage kosten zijn verbonden.

Besluit

Om een indicatie te krijgen van de reële zwaarte van een cursus of van een studieprogramma is het noodzakelijk dat er gegevens beschikbaar zijn over de feitelijke studielast. Wij stellen voor om studenten periodiek aan het einde van elke cursus een schatting van de studielast te laten geven, uitgedrukt in uren. Hierbij zou een onderscheid gemaakt kunnen worden in uren besteed aan zelfstudieactiviteiten en uren begeleide activiteiten. Het voordeel van deze overall-methode is de relatief lage tijdsinvestering en geringe kosten. Bovendien wordt van elke cursus de studielast verkregen, zodat ook voor elk studiejaar de balans kan worden opgemaakt. Het verdient aanbeveling om in het onderwijsverslag de geprogrammeerde studietijd en de feitelijke studietijd te vergelijken. Discrepanties leiden tot bijstelling van de cursus en het studieprogramma. Mocht daartoe aanleiding zijn dan kan het daaropvolgende studiejaar besloten worden om (eventueel bij bepaalde cursussen) studielastgegevens te verzamelen door middel van tijdschrijven.